

Ilse Josepha Lazaroms
Mary Gluck:
A láthatatlan zsidó Budapest*

A láthatatlan zsidó Budapest című kötet alap gondolata, hogy az 1900-as években – miközben a város lakosságának majdnem negyedét tették ki zsidók, és számosan még ma is az ebből a korszakból eredő vibráló modernizmusáért ünneplik – sokan megpróbálták megakadályozni, hogy a zsidók befolyást gyakorolhassanak a kultúrára. Mary Gluck szerint a zsidók azért voltak láthatatlanok, mert a magyar nacionalista államberendezkedés megbélyegezte a jelenlétüket: még ha a gyakorlatban nem is tekintették láthatatlannak, azonban „szimbolikusan nem ismerték el a zsidóságot” akkoriban. Más szóval: a nyilvánosság előtt szereplő zsidóktól elvárták, hogy otthon hagyják zsidóságuk jellegzetességeit, mert ez az elvárás természetesen az asszimiláció egyik fő elvén alapult. Mivel a budapesti zsidó lakosság java része éppen a szekuláris és nagyvárosi kultúra megteremtésével is foglalatosságot ezidőben, befolyásuk egyszerre volt mély és láthatatlan. Itt kezdődik Gluck felfedezőútja: azzal, hogy betekintést nyújt a virágzó főváros vibráló éjszakai életébe, szórakoztatóiparába és bohém kulturális kavalkádjába, újra fölfedezi e modern világ elveszett körvonalait, amelyet nagy részben alkotóinak „zsidósága” formált – noha ezt a tényt sosem mondták ki.

Persze ironikus, hogy a zsidók nem maradtak láthatatlanok az antiszemita szemében, akik azonnal képesek voltak kipécézni mindent, ami számukra megtestesítette a rossz és „bűnös” zsidó Budapestet. Így született meg a magyar kultúrában fellelhető zsidó jelenlétre utaló „Judapest” elnevezés, melynek célja a budapesti zsidóság láthatóságának eltörlése volt, nem pedig a kiemelése. A modern Európa történelmének kutatói számára ez bonyolult morális dilemmát állít fel, ugyanis azért, hogy az 1914 előtti zsidóságot láthatóvá tegyék, a tömegkultúra mellett az antiszemita írásait is fel kell használniuk. Mindez igen aggasztónak tűnhet, de valójában a századforduló mindennapi valóságát tükrözi. Gluck főhősei (félbohém újságírók, humo-

risták, zene- és kabarészerzők) olyan világban éltek, amelyben virágzott az antiszemita szélsőjobb oldali sajtó, mint például a *Függetlenség*. Istóczy Győző és antiszemita pártja gyalázkodott a parlamentben, követve a tisztaeszlári vérvád pamfletjeit. Míg az érintett fél a közszférában óvatosan kerülte a zsidóellenességre adott szenvedélyes válaszadást, a satirikus hangvételű magazinokban, mint a *Borszem Jankó*, vagy akár színházakban, a bántalmazást és a megbotránkozást humorra alakíthatták át – az effajta humor identitás- és közösségképzővé válhatott. Azaz: az antiszemita megnyilvánulások itt találtak zsidó válaszra.

Noha a zsidó közösség saját mítoszteremtése sikere csapdájába esett, soha, egy percre sem kétkedett abban, hogy magyar hazafiként tartósan és érvényesen integrálódhat. Gluck zsidó előadói elutasították az ilyen nyilvános és szolgálatkés önreprezentációt. Szellemes karikatúrákban és a budapesti Orfeum színpadán megszülettek azok az ironikus polgári zsidó identitások, melyek túl tudták szárnyalni társadalmi helyzetük elkerülhetetlen paradoxonát. Annak ellenére, hogy nemcsak a politikai elit, hanem irodalomtudósok, mint például Beöthy Zsolt is az kívánták, hogy a magyar múltat nacionalizálják, és helyezték bele egy premodern feudális teremtésmítoszba, a budapesti zsidóság elkezdett önmagára kulturális bennfentesként tekinteni. Úgy érezték, hogy teljesértékű tagjai ennek az örömteli, humoros és felforgató világnak, amelyet maguk formáltak és laktak be. Utólag láthatjuk, hogy univerzumuk összeomlásra volt ítélve, de azokban az időkben ez a hozzáállás az erő és a fenntarthatóság forrásának számított, az étellel való küzdelem részének.

Gluck kötetének középpontjában az első zsidó parlamenti képviselő, Wahrmann Mór mellett a „budapesti zsidó közművelődés két kulcsfontosságú megnyilvánulása”, azaz a *Judenwitz* és a zsidó orfeum elemzése áll. A szerző olvasmányosan kelti élet-

* The University of Wisconsin Press, Madison, WI, 2016.

re a zsidó vicc, a társadalmi és erkölcsi napirend felborítása eszköze tudatformáló erejét, amely nemcsak a zsidó identitás kialakulása alapkövévé, de a tudományos diskurzus elengedhetetlen tárgyává is vált. Ahogyan maga Wahrmann Mór is rájött, a humor jó eszköz arra, hogy szembe helyezkedjen a rendkívül kiszámítható politikai ideológiával, netán olykor diadalmaszkodják is felette. A „zsidó nagykövet vicc” sok kellemetlen támadástól megmentette, ugyanakkor egy mélyebb igazságról is szólt. Cserébe azért, hogy a zsidó polgárok saját nemzetállamukban különálló etnikai identitást hoztak létre (amit amúgy nem néztek jó szemmel a liberális Magyarországon, hiszen nehogy a „zsidó hitvallású magyarok” lojalitását rossz szó érje), Wahrmann mint Budapest jövődöbéli zsidó nagykövete Palesztinában vívta ki magának a jogot, hogy hazatérhessen Magyarországra. A mindennapi életben azonban ezt az etnikai megkülönböztetést még kimondani sem lehetett, nemhogy eszerint élni. Kizárólag a populáris kultúrában, a karikatúrákban vagy a színpadon lehetett az etnikai zsidót eljárásani anélkül, hogy a zsidóknak a magyar állam iránti lojalitása megkérdőjeleződjen. Gluck fejtegetésének újdonsága azokban a megközelítésekben rejlik, amelyekben feltárja, hogy a látszólag ellentétes humor és törvény világa hogyan folyik egybe az első világháború előtti magyar zsidóság sokrétű és láthatatlan jelenlétével.

A Gluck elemezte magyar zsidó modernizmus körvonalazódásával világossá válik, hogy a századforduló idején a zsidó másság megnyilvánulása kizárólag a populáris kultúrában létezhetett, mert a liberális közpolitika szférájában csak „tapintatosan” foglalkozhattak vele. Ez utóbbi esetben szükségeltett a rendkívül kifinomult kulturális kódok ismerete, amely arra készítette a zsidókat, hogy folyamatosan fenntartsák az egyensúlyt némaság és cáfolat között. Az antiszemita erőszaktól – mint az 1890-es évekbeli budapesti egyetemeken történektől – való félelem állandóan ott lapult a liberális társadalom felszíne alatt, és a zsidóság óvatosan helyezke-

Kiadónk az idei könyvhétre jelenteti meg Mary Gluck könyvének magyar fordítását

zi olvasóját az érvelés mélységével és átható képeségével. Gluck nem hódol be a nosztalgiának, amely átjárja a magyar zsidó kultúra emlékét a Monarchia idejéről (és általában véve a századforduló idejéről). Terjedelmes mennyiségű bizonyítékot sorakoztat fel, amely cáfolja e korszak derűlátó narratíváját. A felszínen azt látni, hogy a dualizmus korában nehezen találni a magyar zsidóknál nagyobb hazafiakat, akik állandóan dicsőítették szülőföldjüket.

Gluck kételkedése azonban nem kizárólag történelmi – ez a szkepticizmus jelen van főhőseinek szívében és gondolataiban, akik nem a burzsoá vagy a vallási elit, hanem a populáris kultúra művelői és fogyasztói. Félbohém szereplői elmerültek a város mindennapi kemény valóságában, belekóstolhattak a botrány és a sár ízébe ugyanúgy, mint a nagyvárosi lét varázslatosságába, hiszen például éppúgy szóba elegyedhettek az örömlányokkal, mint ahogyan a politikusok tették. Mary Gluck ezt az elvesztett kultúrát azért tudja oly újszerűen megvilágítani, mert a sötét oldalát is érvényesülni hagyja. Leereszkedett a magyar zsidóság aranykorának legaljára, és egy gyémánttal tért vissza.

Angolból fordította Szabó Alexandra M.